

HÜSEYİN KÂZİM KADRI'NİN TÜRK LEHÇELERİNİN BİRLİĞİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Alaattin UCA*

Türkiyat alanında çalışmalar yapan, Türk Dünyası'nın ve Türk Dili'nin birliği, bütünlüğü konusunda görüş belirten ilim adamlarından biri olan Hüseyin Kâzım Kadri, 1870 yılında İstanbul'da doğdu.¹ Beylerbeyi Sıbyan Mektebini, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi'ni bitirdi. Mülkiye Mekteb-i İdadisi ve İzmir İngiliz Ticaret Mektebi'nde okudu. İngilizce, Fransızca, Arapça, Farça, İtalyanca², Türk Lügati adlı eserini yazmaya karar verdikten sonra da Yunanca ve Latince öğrendi. Almanya'da ziraat tahsili gördü. Sırasıyla Aydın Vilayeti Muhasebe Kalemî, Maliye Nezareti Mektûbi Kalemî, Hariciye Nezareti Umûr-i Şehbenderi Kalemî'nde çalıştı. Bir süre Darüşşafaka'da astronomi hocalığı yaptı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit ile birlikte Tanin Gazetesi'ni çıkardı.1909 yılında Siroz mutasarrıflığı, 1910 yılında Halep valiliği, 1911 yılında İstanbul şehreminliği ve İstanbul vali vekilliği görevlerine getirildi.³

İstanbul'da görev yaptığı 1911 yılında İctihad'da "Türk Lisanlarının Tevhidi" adlı makaleleri yayımlandı. Burada ilginç fikirler ileri sürdü: "Çin Türkistanı'ndan Avusturya hudutlarına kadar uzanan büyük kıtada yaşamakta olan Turan Kavimleri arasında siyasi ilişkileri geliştirmek üzere Türk Dili'nin muhtelif lehçelerini birleştirmek lüzumunu bugün olmasa bile yarın bütün şiddetiyle hissedeceğiz. Çünkü her kavim ve millet günün birinde kendi lisanı etrafında toplanmaya mecburdur." diyerek Türk Dünyası'na birlik ve beraberlik çağrısı yaptı.⁴ Çeşitli Türk lehçelerinden örnekler vererek bu lehçeler arasındaki bağları gündeme getirdi.⁵ Osmanlı Türkleri, Batı medeniyeti ile daha çok ilişkide buldukları için, Türk Dili'nin Lehçeleri arasında Osmanlı Türkçesi'nin geliştiğini, duygu, düşünce ve yenilikleri ifade etmeye daha elverişli bir hale geldiğini

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

¹ Arslan Tekin, Edebiyatımızda İlimler ve Terimler, İstanbul, 1995, s.292.

² Hüseyin Kâzım Kadri, İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslam Hukukuna Göre İzahı, (Yayına Hazırlayan: Osman Ergin), İstanbul 1949,s.1.

³ Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998,C.18,s.554.

⁴ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, İstanbul, 15 Eylül 327, (28 Eylül 1911), Sayı:31,s.841.

⁵ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", s.841-842.

iddia etti.⁶ Aralarında pek çok bağlar ve benzerlikler bulunan Türk Lehçelerini geliştirmek ve her birini felsefi, fenni, edebi duygu, düşünce ve hisleri kolayca ifade eden bir dil haline getirmek için ayrı ayrı uğraşılmıştı daha çok gelişmiş olan Osmanlı Türkçesi'ni her tarafta genel bir dil olarak kabul etmenin daha uygun olacağını dile getirdi. Osmanlı Türkçesi ile yazılan her şeyi doğru okuyabilmek için hurûf-i imla⁷ kullanılması ve imla-i iştikakiye⁸ uyulması halinde bütün Turan Halkı'nın Osmanlı Türkçesi'ni tercih edebileceğini zira bu halkın bir dil ve milli an'aneler etrafında toplanmak mecburiyetini bizden daha acı ve daha elim tecrübelerle görüp, anladığını söyledi. Bu asil ve necip Turan Kavimleri'nin birlik ve beraberliğini görmek arzusunda olduğunu açıkladı.⁹ Türk Dünyası'nın Osmanlı Türkçesi'ni kullanmasını isterken bir de özeleştiri yaptı. Osmanlı Türkleri'nin Arapça'yı taklit etmeleri, dilbilgisi ve gramer kurallarını göz ardı etmeleri, ayrıca bir çok siyasi ve sosyal sebepler sonucu Osmanlı Türkçesi'nin Şark lehçelerinden yani aslından uzaklaştığını, her ne kadar taklitte ileri gidilse de Türkçe ve Arapça arasındaki büyük farklardan dolayı Türk Dili'ni Arapça'nın kurallarına göre yazmanın mümkün olmadığını izah etti.¹⁰ Osmanlı Türkçesi'nin Turan Kavimleri arasında bir milli dil olarak kullanılabilmesi için önce Osmanlı Türkçesi'nin düzeltilmesi gerektiğine işaret etti. O güne kadar, değil, Türk lehçelerinin gramer yapısı, doğrudan doğruya Osmanlı Türkçesi'nin bir lügatinin bile yazılmadığına, ancak "ıslah-ı lisan" adı altında garipliklerin yaşandığına dikkat çekti.¹¹ Osmanlı Türkçesi'nde köklü değişikliklerin yapılması, dil bilgisi ve gramer kaidelerinin belirlenmesi ve bunun da ilim adamlarınca oluşturulan bir heyet tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia etti ve bu konuda şunları söyledi: "... Şimdi her kim olursa olsun bir lisan ve onun tasarrufatına katıyyen hakim olamaz ve hiçbir kimse bir lisanı düzeltmek iddiasında bulunamaz. Bu çıkmaz yolda sarf edilen mesai daima akim kalır."¹² Eski Türk harflerinin unutulup, Arap harflerinin kullanılmasını, Musevilerin bir türlü unutamadıkları İspanyolca'yı, İbrani harfleri ile yazmalarına benzetti ve kendi dilimizin malı olmayan harflerle okuyup yazmakta çekilen zorluğa değindi. Türk Lehçeleri'nin imlalarında Doğu'da ifrata, Batı'da tefrite düşüldüğüne dikkat çekerek, orta yolun bulunmasını önerdi.¹³ Bu önerisinin gerçekleşmesi halinde Türk Lehçeleri'nin birbirine daha çok yakınlaşacağı, Turan Kavimleri'nin Osmanlı Türkçesi'ne ilgi duydukları, Doğu lehçeleri ile Osmanlı Türkçesi arasındaki imla ve şive farklarının zamanla azalacağı, İran'da Farsça karşısında üstünlük kurması siyasi açıdan mümkün olmayan Azeri

⁶ Hüsevin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", s.842.

⁷ Hurûf-i İmla: a,c,ı,i,o,ö,u,ü harfleri.

⁸ İştikak: Bir kökten gelen kelimelerin birbirleri ile olan ilgileri, kök bilgisi; türetme.

⁹ Hüsevin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi",s.843

¹⁰ Hüsevin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 1 Teşrinievvel 327, (14 Ekim 1911), sayı:32 s.861.

¹¹ Hüsevin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 15 Teşrinievvel 327, (28 Ekim 1911), Sayı:33, s.876.

¹² Hüsevin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 15 Teşrinisani 327, (28 Kasım 1911), Sayı:35, s.908-909

¹³ Hüsevin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 1 Teşrinievvel 327,(14 Ekim 1911), Sayı:32, s.862.

Türkçesi'nin günden güne gelişen Osmanlı Türkçesi ile yavaş yavaş birleşeceği yorumunu yaptı.¹⁴ Kafkasya'da yayınlanan gazete ve kitaplarda, Azeri Türkçesi'nin Osmanlı Türkçesi'ne yakınlaştığının görüldüğünü dile getirdi. Kazan ve Kırım Türkçelerinin de benzer durumda olduğunu ifade etti.¹⁵ Ancak Çağatay ve Uygur Lehçelerinin farklı olduğunu, Mir Ali Şir Nevailerin, Sultan Hüseyin Baykaraların, Ebul Gazi Bahadır Hanların tesiri ile bu lehçelerin eski sadeliğini ve şeklini asırlarca koruyacağını, bu alanda lisani ve edebi inkılâbın yaşanamayacağını vurguladı.¹⁶ Yine de aynı dilin değişik lehçeleri arasında daha güçlü bir ilişki kurmanın ve böylece Turan Kavimleri arasında dil birliği sağlamaya çalışmanın zor olmadığını dile getirdi.¹⁷ Ayrıca ortada ciddi bir teşvik olmadığı halde bütün Kafkasya'da ve Azeri Türkçesi ile konuşan İran Türkleri arasında Osmanlı Türkçesi'ne ilginin arttığını ifade etti.¹⁸ Osmanlı Türkleri'nin kendileri gibi aynı soydan gelen, bir dilin değişik lehçeleri ile konuşan Turan Kavimleri'ne kendi dillerini taklit ettirmek ve Osmanlı Türkçesi'ne ilgi duymalarını sağlamak hususunda hiçbir şey yapmadıklarını ancak, Turan Kavimleri'nin Osmanlı Türkçesi'ne duyduğu ilginin siyasi sebeplere dayandığını belirterek, bu durumu Osmanlı Devleti'nden hiçbir fayda görmediği halde Osmanlı Devleti'nin yanında İtalyanlara karşı savaştan Trablugarp halkının davranışına benzetti.¹⁹ Çin Seddi'nden Mançurya'dan, Kore'den Avusturya'ya kadar uzanan topraklarda yaşayan Turan Kavimleri arasında dil ve soy bakımından binlerce bağlar ve akrabalıklar olduğunu dile getirirken, Oğuz Hanları, Cengizleri, Atıllaları, Timurlenkleri, Yıldırım Bayezıdları, Hülâgüleri, Yavuz Sultan Selimleri bu alemin en büyük ve muhterem simaları olarak gösterdi.²⁰ Bu gibi hakanların Türk Alemi'ni uyandırdığını, coşturduğunu ve bu coşkuyla asırlarca süren bir mücadelenin sonunda oluşan Turan Kavimleri arasında sadece, irki, lisani ve milli bir bağ aramakla yetinilemeyeceğini, zaten mevcut olan bağları teyid edip, kendi milliyetimiz ve dilimiz etrafında toplanmak gerektiğini vurguladı.²¹

Hüseyin Kâzım Bey, bu düşüncelerini yayınladıktan hemen sonra, 1912 yılının başlarında Selanik Valisi oldu. Bir süre sonra Saruhan (Manisa) Sancağından mebus seçildi. Daha sonra tekrar atandığı Selanik Valiliğinden 1912 yılı Ağustos ayında ayrıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İttihatçılarla düştüğü anlaşmazlık yüzünden

¹⁴ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", s.863.

¹⁵ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", s.864

¹⁶ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 15 Teşrinievvel 327,(28 Ekim 1911), Sayı:33,s.876.

¹⁷ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 1 Teşrinievvel 327, (14 Ekim 1911), Sayı:32 s.864.

¹⁸ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 15 Teşrinievvel 327, (28 Ekim 1911),Sayı:33,s.873.

¹⁹ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 15 Teşrinisani 327,(28 Kasım 1911) Sayı:35, s.906-907.

²⁰ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi", İctihad, 1 Teşrinisani 327, (14 Kasım 1911), Sayı:34,s.893.

²¹ Hüseyin Kâzım, "Türk Lisanları'nın Tevhidi" s.894.

Beyrut'a gitti. Oradaki kütüphanelerden , Arap alimleri ve Hristiyan din adamlarından yararlanarak daha önce başladığı "Türk Lügati" ile ilgili çalışmalarını yoğunlaştırdı.²² Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a döndü. Meclis-i Mebusan'a Aydın mebusu olarak girdi ve birinci reis vekilliğine seçildi. Misak-ı Milli'nin belirlenmesi için ilk teklifi verdi. Tevfik Paşa Kabinesi'nde Ticaret ve Ziraat Nazırlığı ve Adliye Nazır vekilliği görevlerinde bulundu.²³ Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Bilecik ve Ankara'ya gelen Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyete katıldı.²⁴ İstanbul'a döndükten sonra Evkaf Nazırlığı ve Maliye Nazır vekilliği yaptı. 1921 yılı Ağustos ayından sonra hiçbir görevi kabul etmedi.²⁵

Hüseyin Kâzım Bey bu tarihten sonra daha çok "Büyük Türk Lügati"²⁶ adlı eseri üzerinde çalışmayı tercih etti. Büyük bir eksikliği gidereceğine inandığı bu lügata yıllarını verdi.²⁷ Bu eserin özelliğini ve neden yazdığını şöyle açıkladı: "Türk Lügati, Garp leçesinden başka Uygur, Çağatay, Azeri ve Kazan dillerinin ve Uygurca'dan ayrılan ve bu noktai nazardan bütün Türk dilleri ile uzak, yakın bir münasebet arzeden Koybal, Yakut, Çuvaş, Kırgız gibi lehçelerin iştikakî, mukayesevî ve edebi bir lügatnamesidir. Otuz beş senelik mütemadi bir sa'yin hasılası olan bu kitabı Türk dillerinin bir asıldan türediğini göstermek ve atiyen bir vahdet-i lisanıyyeye gidebilmek imkânını hazırlamak için yazdım."²⁸ Eserin yazılış sebebini bu şekilde açıklayan Hüseyin Kâzım Kadri, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin Osmanlı toplumunda beklenen sonuçları vermediğine dolayısıyla Pantürkizm fikrinin gündeme geldiğine dikkat çekerek, Türk Dünyası'nda birlik ve beraberliği sağlamak için önce kendi dilimizi iyi bilmek, sonra dilimizin diğer Türk lehçeleri ile ilişkilerini tespit etmek gerektiğini vurguladı ve Türk Lügati adlı eserin böyle önemli bir gayeye doğru atılmış ilk adım olduğunu söyledi.²⁹

O bunları söylerken, O nun Türkiyat alanındaki çalışmaları hakkında şu değerli sözler söylendi:

Hüseyin Kâzım'ın "Büyük Türk Lügati" adlı eseri dilimizin bir abidesidir."³⁰ Bu eser Türk Milleti'ne mukaddes ve ölmez bir armağandır.³¹ Milletine büyük bir lügat armağan eden Hüseyin Kâzım'ın milli gayretleri, milli onur ve haysiyeti, vatan sevgisi

²² Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", s.554.

²³ Hüseyin Kâzım Bey, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1935, s.7.

²⁴ Tuncer Gülensoy, "Atatürk Kronolojisi", Türk Kültürü, Ankara, 1967, Sayı:61, s.69.

²⁵ Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", s.554.

²⁶ Büyük Türk Lügati, Uygur, Çağatay, Kazan, Azeri, ve Osmanlı Türkçesi ile Arapça ve Farsça Lügatleri kapsamaktadır. Ayrıca Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş ve Kırgız Lehçelerinin lügatlerini de ihtiva eden dört büyük ciltten ibarettir.

²⁷ Hüseyin Kâzım Bey, s.7.

²⁸ Hüseyin Kâzım, Kadri. Türk Lügati, İstanbul, 1928, Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, C.I.s.I

²⁹ Hüseyin Kâzım Kadri, Türk Lügati, s.II.

³⁰ Hüseyin Kâzım Bey, s.114.

³¹ Hüseyin Kâzım Bey, s.72.

çok yüksekti.³² Türkçe'ye hakkıyla vakıf bir lisan alimi idi, Türk dili'nin bütün lehçelerini bilirdi.³³ Eski ve Yeni Türkçemizin en büyük ustası idi.³⁴ O'nun duyup ta zapt etmediği, isteyince de aynı meydana çıkarıp dökmediği ne bir şive, ne bir lehçe vardı. Bir Buhara Türkü, bir Azeri Türkü, bir Kırım ve hatta Kazan Türkü gibi konuşurdu.³⁵ O, dilimizin ancak kendinde, aslında olanı yazdı. Asri ve metodik bir zihniyetten, ilmi ve fenni vakar ve ciddiyetten uzak kişilerin konuşurken yazarken yaptıkları hatalar karşısında titizlendi durdu. Türkçe'nin gramer yapısına uygun olmayan bir şekilde yeni kelimeler türetilmesini lügatçilik dininde çok günah bir bid'at, pek kara bir delalet olarak gördü. Bu hususta kati bir taassub gösterdi. Bunun içindir ki O, tam bir lügatçi idi. Ancak sağlam bulduğunu derleyip topladı, kanıtını da karşısına dikti.³⁶ O kadar büyük sorunlar, ağır sorumluluklar altında önemli görevleri üstlenmesinin yanında Türkiyatla meşgul oldu. "Türk Lügati" çıkmaya başlayınca Türkiyattadaki çalışkanlığı ve bilgisi hayranlık uyandırdı. Türk Devleti kitabın kıymetini derhal taktir etti ve Devlet matbaasında bastırtmaya başladı.³⁷ O'nun kalbi daima milleti ve memleketi için çarptı, onlar için sızlayıp durdu.³⁸ O, yardıma muhtaç olan herkesin yardımına koştu. Herkesin feryadını dinledi, derdine ortak oldu. Herkesin kalbini kazandı. Bu büyük Türk'ü Türkler kadar, Müslümanlar kadar seven Hıristiyanlar, Museviler de vardı. O'nu bütün insanlık kabullenmişti.³⁹

Tanyanlarının bu şekilde nitelendirdikleri büyük insanı 17 Ocak 1934'te⁴⁰ maalesef bütün insanlık kaybetti.

³² Hüseyin Kâzım Bey, s.22.

³³ Hüseyin Kâzım Bey, s.26.

³⁴ Hüseyin Kâzım Bey, s.65

³⁵ Hüseyin Kâzım Bey, s.66.

³⁶ Hüseyin Kâzım Bey, s.68.

³⁷ Hüseyin Kâzım Bey, s.55; Hüseyin Kâzım Kadri, İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslam Hukukuna Göre İzahı, s.33.

³⁸ Hüseyin Kâzım Bey, s.71.

³⁹ Hüseyin Kâzım Bey, s.72.

⁴⁰ Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", s.554.